

Een democratie is alleen werkbaar als de burgers het eens zijn over het systeem waarin ze leven. Maar om tot zo'n consensus te komen, is iets gemeenschappelijks nodig, een geschiedenis, een emotionele band. En dat, schrijft Ian Buruma, is het probleem met Europa.

Hebben de eurosceptici dan toch gelijk gekregen? Valt de EU, hevig aangetast door crises en populisme, langzaam maar zeker uit elkaar? De Britten (of beter gezegd de Engelsen) hebben zich al min of meer teruggetrokken, Noord-Europeanen zijn geneigd Grieken te beschouwen als vadsige zuiderlingen, en sommige Grieken zien Merkel als een nieuwe Führer. Duitsland opende zijn grenzen voor vluchtelingen uit het Midden-Oosten, Hongarije juist niet. En in steeds meer EU-landen oogsten volksmenners succes door mensen bang te maken voor moslims, maar ook voor 'Brussel' zelf.

Sommige eurosceptici waarschuwen allang dat een Europees keurslijf extreem nationalisme alleen maar in de hand zou werken. Jarenlang is ons voorgehouden dat we nu allemaal Europeanen zijn, en dat nationale soevereiniteit telkens meer moet wijken voor het Europese belang. En nu zien we de reactie, onder de leuze: 'We willen ons land terug.'

Dit is natuurlijk niet alleen een Europees probleem. Ook de aanhangers van de Amerikaanse Tea Party roepen dat ze hun land terug willen - van een, in hun ogen, 'socialistische', zwarte en volgens meer dan 30 procent van de Republikeinen islamitische president.

Het is overigens nooit de bedoeling geweest van de architecten van de Europese Gemeenschap om nationale staten op te heffen. Samen zouden we sterker worden, dat was meer het idee. Maar het is waar dat in de jaren 40 en 50 nationalisme in een heel kwaad daglicht kwam te staan. Twee wereldoorlogen werden eraan toegeschreven. Het is ook waar dat democratie in historisch perspectief nauw samenhangt met de ontwikkeling van de nationale staat. Een liberaal imperium is goed mogelijk. Maar democratie is tot nog toe alleen in nationale staten tot stand gekomen, wat niet wil zeggen dat democratie altijd liberaal moet zijn. Het Oostenrijks-Hongaarse rijk van keizer Frans Jozef was in veel opzichten vrijzinniger dan de nationale staten die eruit voortkwamen.

Lijm

Een democratie kan alleen werken als er een consensus onder de burgers bestaat over het systeem en zijn instellingen. Loyaliteit aan het systeem moet zwaarder wegen dan trouw aan de een of andere politieke partij. We moeten ons erbij neerleggen als de tegenpartij de verkiezingen wint. Solidariteit met medeburgers, ook al zijn we het politiek met elkaar oneens, is de lijm die nodig is om de democratie te laten functioneren.

Waar bestaat die nationale lijm nu precies uit? Of we willen of niet, we leven in multi-etnische en multiculturele samenlevingen. We kunnen (en moeten) ons daarom niet beroepen op de illusie van een homogene cultuur, laat staan een puur ras. De Duitse filosoof Jürgen Habermas heeft daarom het idee ontwikkeld van loyaliteit aan de grondwet (Verfassungspatriotismus). Hij paste dit toe op West-Duitsland, later ook op de EU.

Dit is een begrijpelijke gedachtegang voor een Duitser die opgroeide onder Hitler, maar helemaal bevredigend is het niet. Het is niet voldoende. Iets van een gedeelde geschiedenis, gemeenschappelijke tradities, kortom, een emotionele zowel als rationele band moet er zijn om een demos te vormen.

Die demos is er in de EU vooralsnog niet. Er was onvoldoende solidariteit onder Europeanen om rijke noorderlingen te laten beseffen dat hun geld moest worden ingezet om Griekenland of andere landen in grote moeilijkheden weer op de been te helpen. We voelen niet dat we dat aan elkaar verschuldigd zijn, niet op de manier waarop mensen in Massachusetts het vanzelfsprekend vinden dat hun geld naar het armere zuiden van de VS gaat. Dergelijke problemen doen zich natuurlijk ook binnen nationale staten voor, zoals Italië of België, maar die staten zijn dan ook betrekkelijk nieuw en uitzonderlijk problematisch.

Men spreekt op EU-conferenties graag en veelvuldig over 'Europese waarden', als een soort Brusselse mantra. Maar die zijn te vaag om de burgers van de EU werkelijk te binden. Want waar hebben we het over? 'Vrijheid en tolerantie.' Dat zijn geen specifiek Europese waarden. 'De verlichting.' Dat was een veelzijdige filosofische stroming, en ook haar intellectuele tegenstanders stoelen op een lange Europese traditie. Als we al een gemeenschappelijke cultuur hebben in Europa, dan is die meer Amerikaans (Hollywoodfilms, de Engelse lingua franca, popmuziek) dan Frans, Duits, Spaans of Italiaans.

Het is waar dat er een Europese elite bestaat, onder internationale profvoetballers, intellectuelen, architecten, zakenlieden, academici, modeontwerpers en eurotechnocraten, die zich gemakkelijk over de grenzen bewegen, vaak dezelfde (Engelstalige) tijdschriften lezen en kunnen meepraten over dezelfde onderwerpen. De bouw van een Europese Unie was dan ook altijd een eliteproject. Dat hoeft op zich geen bezwaar te zijn, maar het verklaart wel waarom in moeilijke tijden, zoals nu, diezelfde elite gemakkelijk overal de schuld van krijgt. Het is waarom een volksmanier als Geert Wilders, en anderen van zijn slag, even heftig tekeergaan tegen het vermeende islamitische gevaar als tegen 'Brussel'. Het zijn tenslotte dezelfde elites die ons al die gastarbeiders en asielzoekers ('gelukzoekers') op de hals hebben gehaald, en ons 'Europa' hebben opgedrongen.

Dit mag in veel opzichten een vals of toch sterk overtrokken beeld zijn van de werkelijkheid, het heeft een emotionele overtuigingskracht. Er is weinig meer over van de Europese droom van Jean Monnet en Robert Schuman.

Toch al dezelfde problemen

Toch is niet alles verloren. Het is zelfs mogelijk dat dezelfde crisissen die Europa nu bedreigen, de graduele eenwording van Europa bevorderen. Een eerste vereiste voor een democratische orde is niet dat alle burgers dezelfde belangen delen. Politieke partijen zijn er juist om belangenconflicten op te lossen zonder dat we elkaar de hals afsnijden. Maar we moeten wel over dezelfde problemen praten. Het is nu voor het eerst dat mensen in Duitsland, België of Denemarken redetwisten over een Griekse minister van Financiën, of over de politiek aan de grenzen van Hongarije en Oostenrijk. Europeanen hebben nu vaker een gemeenschappelijk onderwerp, en dat is geen slecht begin.

Ian Buruma resideert dit najaar in Brussel als 'denker' van de Koninklijke Vlaamse Academie van België (KAVB). Zijn bijdrage kadert in het KVAB-Denkersprogramma 'The End of Postwar: welke toekomst voor Europa?' Meer info via www.standaard.be/denkersprogramma.

Ian Buruma

Copyright © 2015 Corelio. Alle rechten voorbehouden